

Jolanta Załączny

O pamiętaniu i upamiętnianiu

Niepodległość i Pamięć 24/2 (58), 313-315

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jolanta Załączny

O pamiętaniu i upamiętnianiu

Niedawny jubileusz Muzeum Więzienia Pawiak był okazją do wielu przedsięwzięć, które wpisują się w proces przypominania tragicznych wydarzeń z przeszłości. W naszej przeszłości wiele było zdarzeń, o których nie można zapomnieć. Trzeba pamiętać, ale trzeba też szukać wciąż nowych sposobów ich prezentowania. Opowiadamy o nich przecież nowym odbiorcom, kolejnym pokoleniom Polaków. Muzea są tymi instytucjami, które mają na tej płaszczyźnie bardzo dużo do zrobienia. Szczególna rola w przypominaniu tragicznych lat wojny i okupacji przypada placówkom martyrologicznym, jaką jest Muzeum Więzienia Pawiak.

Historyk i muzealnik ma jednak świadomość, że takie muzeum jest nie tylko źródłem wiedzy i obiektem pamięci historycznej. Jak podkreśla w *Słowie wstępnym* Tadeusz Skoczek: „Pawiak, jako miejsce pamięci, poprzez przypominanie tragicznej historii, poprzez ekspozycje, imprezy patriotyczne, okolicznościowe rocznice, spektakle, wywiady czy seminaria, poprzez akty pamięci dziejące się współcześnie, przypominając przeszłość – buduje przyszłość” (s. 7–8).

Autorka książki – Joanna Gierczyńska, kierownik Muzeum Więzienia Pawiak – podjęła się trudnego zadania ukazania w sposób przystępny i atrakcyjny dla współczesnego odbiorcy zarówno historii tego obiektu, jak i 50 lat działalności placówki muzealnej, 50 lat w służbie upowszechniania wiedzy o przeszłości i ocalania pamięci. Wydana przez Muzeum Więzienia Pawiak (Oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie) książka ma charakter popularnonaukowy, a teksty – bardzo skondensowane – są opatrzone obszernym wyborem fotografii. Wydaje się, że taka konstrukcja publikacji dobrze posłuży jej odbiorowi, zwłaszcza przez młodego czytelnika. W tym miejscu trzeba koniecznie zwrócić uwagę na niezwykle staranne i atrakcyjne opracowanie graficzne książki. Zdjęcia umieszczone na czarnym tle zostały nałożone

na fotografię muru pawiackiego. Taka kompozycja pozwala dobrze je wyeksponować, ale też oddaje atmosferę, wprowadza w nastrój. Fotografie zarówno archiwalne, jak i współczesne są wymowne, poruszające.

Dwujęzyczna edycja książki (j. polski i angielski) ma przemyślaną i konsekwentnie zrealizowaną strukturę. W jej tematykę wprowadza prolog, którym są słowa z wiersza *Pokolenie* Krzysztofa Kamila Baczyńskiego. Składające się na całość sekwencje pozwalają prześledzić losy Pawiaka od momentu powstania więzienia na początku wieku XIX, aż po dzień dzisiejszy. Nie jest to jednak zwykłe, kronikarskie odtworzenie historii miejsca. Autorce udało się stworzyć plastyczny obraz Pawiaka od powstania, poprzez czasy II RP, tragiczne lata okupacji, zabieganie o ocalenie miejsca, aż po utworzenie Muzeum. Wyzwaniem było zapewne umiejętne wyważenie treści, zachowanie proporcji między poszczególnymi częściami. Trzeba przyznać, że z tym zadaniem Autorka poradziła sobie doskonale.

W części dotyczącej najwcześniejszego okresu istnienia Pawiaka omówiona została koncepcja budowy więzienia, jego lokalizacja, funkcjonowanie jako więzienia politycznego w okresie zaborów. Niewątpliwie ciekawym wątkiem jest słynna ucieczka 10 więźniów, która miała miejsce w nocy z 23 na 24 kwietnia 1906 roku. Krótka informacja o tym epizodzie została zilustrowana zdjęciami, ulotkami oraz kadrami z filmu z roku 1931. Przez całe dwudziestolecie międzywojenne Pawiak był więzieniem śledczym, ale dopiero okres okupacji niemieckiej uczynił z niego największe i najokrutniejsze więzienie. Zrozumiałe jest więc, że lata 1939–1944 zostały obszerniej omówione.

Autorka zwraca uwagę na panujące wówczas warunki więzienne, opisuje okrucieństwo niemieckich oprawców, rozwiniętą działalność konspiracyjną, ewakuację więzienia. Tę część ilustrują autentyczne zdjęcia w okresie wojny oraz przejmujące grafiki Stanisława Tomaszewskiego „Między” ze zbiorów Muzeum Niepodległości. Tragizm sytuacji oddają tytuły kolejnych sekwencji: *Ostatnie egzekucje czy Unicestwienie*. Obraz zniszczeń ilustrują fotografie, na których widać, że po dawnym więzieniu pozostał fragment bramy więziennej i drzewo urągające oprawcom.

Właśnie te gruzy były miejscem, gdzie po wojnie przywracano pamięć o Pawiaku. Atmosferę tamtych wydarzeń udało się Autorce oddać dzięki przywołaniu fragmentu relacji Janiny Kowalskiej oraz wplecionym w tekst wycinkom prasowym, bogato zilustrowanym zdjęciami. I znów warto zwrócić uwagę na lakoniczność i trafność tytułów sekwencji: *Pamięć na gruzach* i *O ocalenie miejsca pamięci*.

Pawiak to nie tylko miejsce, to także ludzie. Więźniowie z lat 1939–1944, ci którzy przeżyli, stali się depozytariuszami pamięci. Ich zabiegom o zachowanie pamięci poświęciła Joanna Gierczyńska osobny rozdział, przywołując nazwiska członków Klubu byłych Więźniów Politycznych Pawiaka i omawiając ich działania, które – dzięki wsparciu ówczesnych władz – zaowocowały utworzeniem Muzeum Więzienia Pawiak. W tym miejscu należy podkreślić, że Autorka mocno akcentuje rolę społecznych inicjatyw, przypomina zaangażowanie konkretnych osób, oddając im w ten sposób należyty hołd za wkład pracy w ratowanie pamięci.

Ostatnią część publikacji stanowi prezentacja Muzeum Więzienia Pawiak od momentu stworzenia pierwszej wystawy w roku 1964 (jeszcze poza obiektem) po ekspozycję aktualnie prezentowaną w odtworzonym obiekcie. Nie można było oczywiście pominąć losów drzewa pawiackiego – świadka wydarzeń, symbolu cierpień, swoistego pomnika polskich losów.

Na każdym kroku Autorka oddaje cześć byłym więźniom, przypomina o ich zaangażowaniu w upamiętnianie wydarzeń z lat okupacji, podkreśla ich obecność w Muzeum.

W działalności Muzeum Więzienia Pawiak na uwagę zasługuje różnorodność podejmowanych inicjatyw adresowanych do szerokiego grona odbiorców. Zostały one wymienione w publikacji. Być może stanie się to zachętą dla czytelników i skłoni do odwiedzenia Muzeum.

Dla badacza istotną wartość mają informacje o kartotece więźniów Pawiaka oraz zbiorze relacji stanowiących cenne źródło wiedzy. Zainteresowani tematem znajdą wykaz publikacji, z których korzystała Autorka. Warto dodać jeszcze wydane w roku ubiegłym materiały pokonferencyjne *Historia – Ludzie – Pamięć* pod redakcją Tadeusza Skoczka, które zawierają bardzo różnorodne teksty dotyczące dziejów więzienia i losów więźniów.

Książka *Ślady pamięci. 50 lat Muzeum Więzienia Pawiak* zasługuje na uwagę także ze względu na szatę graficzną, co niewątpliwie jest zasługą Katarzyny Płoskiej i Studia PERFECTSOFT.

Pojawiła się więc na rynku wydawniczym cenna pozycja, do której warto zajrzeć, by podążać śladami pamięci...

Jolanta Załęczny

Joanna Gierczyńska, *Ślady pamięci. 50 lat Muzeum Więzienia Pawiak*. Słowo wstępne Tadeusz Skoczek, Muzeum Więzienia Pawiak – Oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2016, ss. 228.